

1. Etické aspekty odborné a vědecké práce

Vladimír Spousta

1.1	Princip objektivnosti a pravdivosti vědecké práce	19
1.2	Princip osobní poctivosti a čestnosti	20
1.3	Princip originality – původnosti	21
1.4	Princip zásadovosti a nekompromisnosti	24
1.5	Princip sebekritičnosti a názorové tolerantnosti	24
1.6	Princip skromnosti	24
1.7	Etické postoje autora vědecké práce v době informační exploze	25

*Motto: Nebojím se toho, že budu od jiných předstižen,
nýbrž naopak si toho velmi přeji,
neboť to je jeden z hlavních cílů mého spisování,
abych jiné povzbudil k poskytnutí větších darů vlasti.*

J. A. Komenský

Stále hlasitější volání po zvýšení důrazu na morálku života soudobé společnosti zaznívá se zvláštní naléhavostí i směrem k vědě. Společnost klade na odbornou a vědeckou práci – jako jednu z nejkvalifikovanějších a nejnáročnějších duševních činností – právem ty nejvyšší nároky. Jestliže se tato práce má vyznačovat vysokou úrovní a spolehlivostí zjištěných poznatků, pak je přirozené, že od odborného a vědeckého pracovníka se právem očekává, že prokáže i vysokou úroveň morální, a to jak v procesu získávání vědeckých poznatků během explorační, tak při jejich interpretaci a formulaci závěrů. S tím úzce souvisí i požadavek závazného (a zavazujícího) pocitu a vědomí **odpovědnosti za osud vědeckého poznání**.

Kromě obecně uznávaných morálních zásad hodných respektování v každé oblasti lidské činnosti vyvstává v současnosti se stále větší naléhavostí požadavek, aby byly ve vědecké práci ctěny a dodržovány i zcela **specifické principy vědecké etiky**.

Nepochybně mezi ně patří:

vědecká

- (1) objektivnost a pravdivost,
- (2) osobní poctivost a čestnost,
- (3) originalita (původnost),
- (4) principiálnost (zásadovost) a nekompromisnost,
- (5) sebekritičnost a názorová tolerantnost,
- (6) skromnost.

1.1 Princip objektivnosti a pravdivosti vědecké práce

Uvedený princip vychází z axiómu – nedokazatelného pravidla, z obecně uznávaného tvrzení, jehož správnost byla ověřena zkušeností –, že za objektivní a pravdivé považujeme pouze ty poznatky, které se shodují se zkoumanou skutečností (neodporují dané realitě). Nezpronevěřit se tomuto principu může vědecký pracovník jen tehdy, předloží-li ve své práci *všechna fakta a všechna zjištění*, k nimž dospěl, a nic nezamlčí. Ale nejen to: na druhé straně také nic nepřidá a nebude nic zkrášlovat (a tím zkreslovat). K milosrdnému „uhlazování“ skutečnosti stejně jako k překrucování faktů provokovanému emocemi se žádný seriózní vědecký pracovník nesníží. Na nutnost striktní separace vědeckého myšlení a poznání od vlivu emocí a víry upozorňoval anglický filozof Francis BACON již před 380 lety – v době, kdy usiloval o reformu veškerého vědění (*Novum organum scientiarum*). Akcent na pravdivost a objektivnost poznání je pro vědu jev signifikantní a typický. Je-li cílem specifické lidské činnosti zvané věda nové poznání, pak je zřejmé, že **hodnotu má jen poznání pravdivé**.

Dokladů o zpronevěře této zásadě můžeme nalézt bezpočet v odborné, ale i vědecké literatuře vyprodukované v období totalitních režimů (lhostejně, byl-li jejich ideologický základ nacistický nebo komunistický). Jejich vládnoucí garnitura preferovala bez ostychu takové práce, jejichž autoři se s neskrývanou (nebo jen chabě skrývanou) servilitou hlásili např. k pavědeckým, ideologicky zakotveným postulátům o služebnosti vládnoucí třídě a politické straně jako nejvyšším a „nejsvětějším“ kritériím vědeckosti a pokrokovosti. Nerespektování třídního a stranického nazírání skutečnosti bylo pak vnímáno jako nevědecké, neobjektivní a nepravdivé. Tehdy i dnes nás však může povzbudit Komenského rozvaha o pravdivosti poznání: *Pravda nepoznaná, pravda nevyznávaná nemá cenu tak jako kniha nečtená*.

Součástí tohoto etického principu je i požadavek, aby autor před vlastním řešením zvoleného tématu důkladně a důvěrně poznal díla jiných autorů – svých předchůdců, kteří se „jeho“ problematikou zabývali, aby mohl podat hodnotící (a kritický) přehled o všem, co bylo před ním v dané oblasti vykonáno, a zřetelně formulovat, v čem je možno spatřovat jejich vědecký přínos.

1.2 Princip osobní poctivosti a čestnosti

S uvedeným principem maximální objektivnosti a pravdivosti vědeckého zkoumání a poznání velmi úzce souvisí **zásada osobní vědecké poctivosti a čestnosti**. Je vyjádřením nejobecnějšího etického požadavku, aby autor prezentoval ve své práci jen ta fakta, která jsou výsledkem jeho vlastního vědeckého usilování, a nesnížil se k podvodům. Nejprůkaznějším dokladem jeho čestnosti je poctivé nakládání s literárním, archivním, historickým, archeologickým, statistickým aj. *pramenným materiálem*. Jakkoli je kalkul poměru mezi malým vynaloženým úsilím a značným očekávaným vědeckým a společenským efektem a osobním prospěchem autora vědecké práce lákavý, na zavrženíhodnosti jeho zneužití nemůže nic změnit ani sebesofistikovanější cíl. A to i přesto, že při bezprávném přisvojení (či falšování) výsledků cizího duchovního díla nejde obvykle (v prvním plánu) o hmotný prospěch.

Jako eticky nepřijatelné a nečestné je odbornou a vědeckou veřejností velmi citlivě vnímáno např.:

1. zamlčí-li autor pramenný materiál, který ve své práci použil, aniž by ho uvedl v seznamu použitých pramenů („chlubí-li se cizím peřím“);

2. jestliže záměrně „opomene“ uvést pramenný materiál, který není v souladu s jeho vlastními názory, nepodporuje je nebo svědčí *proti* tvrzení a závěrům, k nimž dospěl sám;

3. uvádí-li literární prameny, s nimiž se skutečně neseznámil nebo které ve své práci nepoužil, ať již tak činí z prestižních důvodů – ve snaze po zvýšení dojmu o své informovanosti a odborném rozhledu – nebo z falešné představy, že větší počet použitých literárních pramenů je zárukou vyšší vědecké kvality práce;

4. použije-li určitého materiálu k doložení něčeho (skutečnosti, názoru, informace), co z něj spolehlivě a jednoznačně nevyplývá;

5. jestliže v seznamu literatury uvádí i ty své práce, které nemají přímý vztah k problematice, o níž píše (např. proto, aby čtenáře souhrnně informoval o svých publikačních aktivitách a oslnil ho počtem uváděných titulů);

6. jestliže se autor snaží rozmnožit počet citovaných prací tím, že uvádí v seznamu literatury *práce nepublikované* (např. rukopisy, disertační práce, referáty pro kongresové jednání apod.), přičemž z bibliografického popisu není tato skutečnost zřejmá;

7. zvyšuje-li počet svých prací tím, že např. při vykazování své publikační činnosti uvádí v soupisu publikovaných prací i ty své práce, které byly teprve do tisku zadány, *ale publikovány dosud nebyly*, nebo vykazuje tutéž práci vícekrát (v soupisu jako samostatnou, novou položku)

jen proto, že příslušný titul byl (obsahově nezměněn) transponován do jiného jazyka nebo byl vydán v jiném nakladatelství;

8. použití cizí myšlenky, aniž by byl citován její autor a uvedeny přesné bibliografické údaje literárního pramene;

9. předstírání projevu názorové shody jiných autorů (dokumentů) tím, že autor cituje neexistující vyjádření, a navíc se snaží zastříť svůj podvod např. odkazem na určitý (existující) literární pramen;

10. jestliže autor nepřesně a nezodpovědně interpretuje zjištěné údaje nebo vědomě přecení vědecký význam výzkumných závěrů, např. tím, že závěry zobecní na základě výpovědi nedostatečného (nízkého) počtu respondentů.

1.3 Princip originality – původnosti

V těsné vazbě na zásadu vědecké poctivosti vnímá veřejnost **požadavek originality vědecké práce**. Jde o nekompromisně prosazovaný požadavek, který jasně a zřetelně stanoví, že každá seriózní vědecká práce musí přinášet nějaký nový, byť třeba jen dílčí, ale *původní a do té doby nepublikovaný poznatek*, a to při striktním dodržení zásady, že autor nesmí za žádných okolností vydávat cizí myšlenky za svoje vlastní nebo poznatky získané jiným autorem za výsledky vlastního výzkumného šetření. Jestliže autor neodkáže na pramen, z něhož čerpal, a převzaté myšlenky zřetelně neoznačí a neuvede jméno jejich autora, pak čtenář předpokládá (a právem), že jsou plodem autora spisu. Takové vědomé přivlastňování cizích poznatků a výsledků duševní práce jiných autorů se označuje slovem **plagiát**, což v doslovném překladu znamená krádež, loupež (z latinského slovesa *plagiare* = krást, loupit, a to z řeckého *plagion* = úskok). Takové přisvojení výsledků vědecké práce jiného autora je považováno za hrubé porušení nejen etických principů, ale i za porušení autorských práv se všemi důsledky z toho plynoucími. V podstatě jde o literární krádež a soud na plagiát také tak pohlíží. Nejčastěji se vyskytující formou plagiátu je tzv. **formální plagiát** (materiální), který vzniká tak, že si autor „vypůjčí“ část díla jiného autora (tzn. doslovně nebo s určitými úpravami text opíše), aniž by však uvedl bibliografická data literárního zdroje a jméno původce převzatého textu. Méně častý, ale stejně odsouzeníhodný je jiný způsob přivlastnění si cizí myšlenky tzv. **parafrázováním** (z řec. *para* = vedle + *frasis* = věta), tj. *volným opisem cizí myšlenky* (jejím přeformulováním), tzn. vyjádřením jejího obsahu jinými (vlastními) slovy, aniž by byl čtenář informován o původním pramenu a jeho autorovi.

Od plagiátu je nutno odlišit jiný druh nepůvodních literárních prací, tzv. **kompilace** (z lat. *com + pilare* = vykrádat), které – obdobně jako plagiát – nejsou pro vědecké poznání žádným přínosem. Po listopadu 1989 se počet prací kompilačního charakteru oproti očekávání zvýšil, mnohdy proto, že se autoři snaží snést z domácí a cizojazyčné literatury co možno nejvíce informací, přičemž většinou přeceňují význam zahraničních pramenů a zkušeností. Takový autor informace sbírá, nekriticky je přijímá a popisuje, aniž by je sám domýšlel a tvořivým způsobem rozvíjel. O problematice nevypovídá sám za sebe, ale tlumočí názory jiných autorů nebo pouze referuje o tom, co o problému vypovídají jiní, aniž by jejich vidění konfrontoval s viděním svým a s výsledky vlastní vědecké práce, aniž by s citovanými autory diskutoval a zaujal k jejich názoru vlastní stanovisko. Autoři takových prací – na rozdíl od autorů plagiátu – uvádějí původce převzatých myšlenek i bibliografické údaje jejich prací, jejich *vlastní tvůrčí podíl je však minimální* nebo žádný.

S otázkou původnosti odborné a vědecké práce těsně souvisí též otázka *práva autora na autocitaci* svých vlastních prací (nebo jejich částí), které již byly publikovány dříve. Z hlediska etického lze považovat citace vlastních prací za nezávadné a principiálně možné. I tak by autor měl použít citace funkčně a co do rozsahu úsporně, protože jinak se vystavuje riziku, že vzbudí u čtenáře dojem, že nová práce ve srovnání s dříve publikovaným dílem nepřináší mnoho nového, čímž je oslabována i její původnost. Nemělo by se tedy jednat o prosté mechanické přetažení („přesazení“) textu do jiného myšlenkového „porostu“ nebo samoučelné „přetavování“ vlastních myšlenek; to by pravděpodobně eticky citící čtenář nevnímal pozitivně, nehledě k tomu, že časté odkazy na vlastní práce nesvědčí o přílišné autorově skromnosti.

S nárokem na originalitu, původnost prezentovaných výsledků souvisí otázka práva autora na **republikační** – na znovuuverejnění jeho vlastní dřívější práce (celé, ve zkráceném znění nebo některých jejích částí). Zásadně (z etického aspektu) je jí možno připustit za předpokladu, že autor má pro republikaci dostatečné důvody a že jí nebudou dotčeny závazky vyplývající z autorských práv. V praxi to znamená, že *práce může být republikována z některého z těchto důvodů:*

- a) V případě, že znovu uveřejněná práce byla dříve publikována fragmentálně (zlomkovitě) v odborném nebo vědeckém časopise nebo sborníku vědeckých prací, a teprve pak došlo k republicaci v podobě knižní. Opakované zveřejnění ospravedlňují v tomto případě jednak delší výrobní lhůty potřebné k vydání knižního díla, jednak skutečnost, že v rozsahu únosném pro časopisecké (ale i sborníkové)

publikování není možno pojednávanou problematiku rozvinout do potřebné šíře, podpořit své závěry všemi potřebnými argumenty a vybavit spis rozsáhlejším poznámkovým (odkazovým) aparátem.

b) V případě, že znovu publikovaná práce je adresována jinému okruhu čtenářů než publikace prvotní.

c) V případě, že jde o práci zveřejněnou nejprve v zahraničí (cizojazyčně), a teprve pak v tuzemsku.

Všechny jiné důvody pro republikaci považujeme za nedostačující.

S autocitací a republikací jsou úzce propojeny i otázky související s odpovědností a seriózností autora při sestavování a *vykazování autobiografií*. Morálního odsouzení jsou hodné takové nekorektní postupy, kdy autor uvede v soupisu svých publikovaných děl:

(1) práce, které byly do tisku teprve zadány, ale nebyly dosud publikovány;

(2) práce, které vznikly za spoluúčasti jiných autorů, avšak jejich jména uvedena nejsou;

(3) jako samostatné položky abstrakta článků či sborníkových studií již citovaných, čímž v podstatě jeden a týž *titul zdvojuje* (takové počínání, byť se zdá být úsměvnou záležitostí, překračuje všechny meze slušnosti a velmi jasnou řečí vypovídá o etických kvalitách autora);

(4) tutéž práci vícekrát, např. proto, že byla vydána v jiném nakladatelství;

(5) jako samostatnou (novou) položku práci obsahově (nebo dokonce i formulačně) totožnou s prací již citovanou, ale pod jiným názvem, tzn. že tentýž myšlenkový obsah figuruje v soupisu dvakrát (pod různými názvy), což je tzv. **duplikát** (z lat. *duplicare* = zdvojit);

(6) práce zpracované na základě pramenného materiálu shromážděného někým jiným, přičemž dotyčný jmenován není;

(7) práce publikované (ať již v témže nebo jiném jazyku), které však v seznamu figurují jako práce nové (publikované poprvé);

(8) práce, které nemají charakter prací vědeckých (např. popularizační, příležitostné, vzpomínkové), ale přesto jsou uváděny v řadě prací vědeckých. Práce tohoto druhu je proto nutno zřetelně oddělit a označit, aby nemohlo dojít k záměně.

Ojedinělé (ale o to více odsouzeníhodné) jsou případy, kdy autor přeloží práci jiného autora (provede pouze translaci textu do jiného jazyka) a *přivlastní si autorství přeloženého díla*, aniž by uvedl jméno autora originálu. Podvody tohoto druhu se již obvykle stávají předmětem soudního řízení.

1.4 Princip zásadovosti a nekompromisnosti

Zásadovost a nekompromisnost vědeckého pracovníka spolu s odvahou neověřují pouze mezní situace, ale verifikovány jsou i v každodenní, všední vědecké práci. Odvahu projevuje autor např. i tehdy, kdy se problémům nevyhýbá, ale naopak je vyhledává a usiluje o jejich řešení, kdy nepřízpůsobuje (nepřikrašluje) výsledky výzkumu výchozím hypotézám nebo očekávání (přání) předpokládaných adresátů a uživatelů výzkumných výsledků.

1.5 Princip sebekritičnosti a názorové tolerantnosti

Sebekritičnost a názorová tolerantnost by měly autora provázet ve všech fázích jeho osobního vývoje i při všech úkonech souvisejících s jeho odbornou a vědeckou prací. V jeho etické výbavě by měla být názorová tolerantnost zastoupena v maximální míře. Svoji etickou úroveň projeví zvláště zřetelně např. v situacích, kdy po mnohaleté práci je pod tlakem neovlivnitelných okolností a objektivních příčin nucen korigovat názor, který sám dlouhá léta vyznával a o jehož prosazení po mnoho let usiloval, ale přesto se rozhodne akceptovat a respektovat argumenty a oprávněnou kritiku svých kolegů. Jen ten, kdo je schopen sebekriticky uznat nesprávnost svých závěrů a veřejně přiznat svůj omyl, prokazuje odvahu (a skromnost zároveň) a jen tehdy získává ve vědecké komunitě opravdový respekt, úctu a může se stát *skutečnou vědeckou autoritou*.

1.6 Princip skromnosti

Skromnost autora odborné a vědecké práce představuje onu příslovecnou „třešničku na dortu“. Zásadovost a nekompromisnost spolu se sebekritičností a názorovou tolerantností jsou hodny obdivu a úcty jen tehdy, jsou-li provázeny vědeckou skromností. Jen tehdy také zazáří v plné své kráse a v plném lesku. Jestliže se autor vědeckého díla snaží prosadit svůj projekt a vyslovuje odvážnou hypotézu, odborná veřejnost od něho současně očekává, že svůj názor nebude považovat za jediné správný a možný, že bude ochoten připustit možnost jiného nazírání a že bude výsledky své práce hodnotit se skromností. Vědecká svěhlavost, neústupnost, názorová intolerantnost a neochota přijímat kritiku svědčí nejen o nerozvinuté autoreflexivní schopnosti autora a jeho malé sebekritičnosti, ale též o jeho neskromnosti, která obvykle vyrůstá z podloží nepoctivosti. Ve svých důsledcích se tyto vlastnosti mohou stát jen zdrojem pochybné (a zpochybňované) originality a falešného sebevědomí autora. Vědecká poctivost, čestnost a úcta k pravdě stejně jako

odvaha, skromnost a sebevědomí musí vždy a za všech okolností respektovat objektivitu a sloužit jí jako nejvyššímu principu každé skutečně vědecké práce.

1.7 Etické postoje autora vědecké práce v době informační exploze

V posledních deseti letech, kdy se i české vědě naplno otevřely všechny západoevropské i mimoevropské informační zdroje a kdy je celá společnost doslova vtažena do světa informací, se v návaznosti na obrovskou záplavu informací hovoří o tzv. *informační explozi*. V situaci, kdy autorům odborných a vědeckých prací hrozí, že se – zahlceni novými informacemi – začnou v nich „utápět“, aniž by se „zasytili“ vědomostmi, vynořuje se nový specifický fenomén ohrožující výsledek jejich činnosti. Ukazuje se, že bude zapotřebí velké obezřetnosti, abychom se bezhlavě nepídili po zahraniční literatuře a cizích zkušenostech a nepropagovali je jen proto, že nejsou domácí provenience. Respekt před cizozemským a mezinárodním totiž hrozí nabýt vrchu nad respektem před tuzemským a národním jen proto, že zdánlivě umožňuje snadno a rychle (povětšinou jen formálně) stát se součástí středo- či celoevropského vědeckého společenství. Pokud se odborný pracovník rozhodne akceptovat výsledky zahraničního bádání, pak se nemůže spokojit s jejich pouhou deskripcí, ale musí je podrobit cílené kritické analýze a v konfrontaci s výsledky domácích výzkumů eliminovat (nebo alespoň minimalizovat) riziko mechanické aplikace a ukvapené, překotné generalizace. Krátkodobost výzkumů, nahodilost v získávání dat a živelnost nesmí převládnout nad dlouhodobostí a systematičností.

Závěrem jedno dobře míněné varování adresované především mladším ambiciózním adeptům vědy, i když uchránění tohoto prastarého rizika, které provází každý tvůrčí počin, nejsou ani staří „ostřílení kozáci“. Pozor, abyste – zvláště nad dokončenou a krásně vyvázanou prací – nepodlehli svůdné představě, že před vámi leží veledílo hodné obdivu nejen vašich nejbližších spolupracovníků, ale i široké odborné veřejnosti. Tím byste se spolehlivě ocitli v zajetí něčeho, co bychom mohli nazvat (řekněme) **maternitní syndrom** (z lat. *maternitas* = mateřství). I „nerodiče“ vědí, že mamincino dítě je to nejhodnější a nejšíkovnější (atd.) a že každá matka (nikoli bez výjimky, která jen potvrdí pravidlo) má tendenci nevidět a přehlížet vady na kráse svého dítěte a odpouštět mu všechny jeho nedostatky. Totéž nebezpečí v podobě „slepoty“ hrozí i autorovi ve vztahu k jeho dílu. Příznaky této „choroby“ se obvykle projeví tím, že začnete vše, co se týká vašeho velkého tématu, nahlížet

růžovými brýlemi. „Brýle mámení“, přes něž se právě rodící se nebo již dokončené dílo stává (ve vašich očích) středobodem veškerého vašeho usilování, plodí ve svých důsledcích přeceňování všeho, co s prací souvisí. Její příznaky se mohou projevit již v přístupu k tématu nebo při vlastním jeho zpracovávání. Nejnáchylnějším „k infekci“ se však autor stává (a proto mnohý a mnohdy podléhá) v závěrečné etapě vědeckého usilování, kdy dochází k hodnocení výsledků a vědeckého významu jeho práce.

O tom, co, kdy a v jaké podobě bude pro společnost přínosné, užitečné a dobro plodící, měli by vždy rozhodovat ti, kdo dané problematice nejlépe rozumějí, protože se jí (výzkumně, teoreticky) zabývají. Jen oni mají právo (a současně i povinnost) o věci rozhodnout, i když tím mnohdy podstupují riziko, že se stanou terčem nekompetentní, laicky vedené a často nevybíravé kritiky. Bez odvážných a čestných badatelů se žádná civilizovaná společnost neobejde. Lidstvu je a stále bude *„potřebí obětavých a horlivých světlošů, běžců a pochodní vzdělanosti, plavců za pohody i za bouře“* (J. A. Komenský).

2. Typy pramenných a literárních zdrojů informací

Vladimír Spousta

2.1	Zdroje informací	28
2.2	Sekundární dokumenty	28
2.2.1	Bibliografie	28
2.2.2	Recenze	29
2.2.3	Rešerše	30
2.2.4	Referátové časopisy	30
2.2.5	Review	31
2.3	Primární dokumenty	31
2.4	Zpracování primárních dokumentů	38
2.5	Tvorba komunikátů	38

Na přelomu tisíciletí, kdy se pojem *učící se společnost* stává součástí každodenního života, kdy pedagogika zdůrazňuje nutnost *celoživotního vzdělávání*, nabývají zdroje informací stále větší význam. Tomuto účelu slouží především knihovny a informační pracoviště, jejichž úkolem je shromažďovat literární pramenný materiál a vytvářet informační fondy. Moderní technika umožňuje knihovnám opouštět systém tradičních kartoték a katalogů a postupně vytvářet **dokumentografické databáze**, které jsou pohotovější a výrazně usnadňují vyhledávání literatury k určité problematice.

Každá seriózní vědecká práce má charakter procesu: postupného a náročného zmáhání příkrého (někdy až strmého) úbočí malé, menší či velké (větší) hory – ve shodě s cílem, který si autor vědecké práce předsevzal a o jehož dosažení usiluje. Setrváme-li u tohoto obrazného vyjádření, pak bude muset na této cestě k vrcholu hory vybudovat několik podpůrných táborů (opěrných bodů). Připomínáme, že varování signalizující, že jejich výstavbu není radno podceňovat, nejsou nikterak vzácná. Zkušení autoři doporučují vymezit si na oné pomyslné cestě k vrcholu minimálně těchto pět etap:

1. **Styk se zdroji informací** (především s knihovnami, ale nejen s knihovnami).
2. **Seznámení se sekundárními dokumenty** v knihovnách.
3. **Vyhledání primárních dokumentů.**
4. **Studium a zpracování primárních dokumentů** – vytvoření tzv. osobní dokumentace.
5. **Tvorba komunikátů**, tzn. seminární, ročníkové, závěrečné, baka-lářské, diplomové, rigorózní, disertační, habilitační (a jiné) práce.

diskusi, v průběhu workshopu, při náhodné konverzaci s kolegou apod. Vytváření kartotéky a zvláště zápisy do kartotéčních lístků jsou s to zkvalitnit i autorovy formulační schopnosti. Je nasnadě, že všechna uvedená doporučení jsou s příslušnou modifikací využitelná i při excerpování literatury a ukládání záznamů přímo do paměti počítače (při vytváření počítačové databáze excerpt).

4.5 Konspekt

Zvláštním případem excerpování je tzv. **konspektování** (z lat. *con-spectus* = celkový pohled). Rozumíme jím podrobné a věrné excerpování publikace při zachování autorovy koncepce problému, respektování jeho autentického rozvržení, logického členění obsahu publikace i její formální struktury. Protože konspektování je časově velmi náročné, používáme tohoto způsobu excerptace pouze u těch knih, studií a článků, které mají pro naši práci prvořadý význam. Také tyto záznamy je výhodné psát na samostatné listy (ovšem většího formátu), abychom je mohli podle potřeby volně přemísťovat a různě řadit, např. určité části konspektu přiřadit k tematicky shodným (nebo příbuzným) kapitolám své práce.

4.6 Grafické zvýraznění textu

Při všech způsobech studia literatury, při vědeckém čtení a excerpování si každý odborný a vědecký pracovník vytváří svůj vlastní systém pro **grafické zvýrazňování** psaného (tištěného) textu. Zvláště vizuální typ čtenářů (ale i ti, kdo upřednostňují logické uspořádání studovaného textu) mimořádně oceňují, mohou-li text graficky rozčlenit a zvýraznit tak různou mírou závažnosti té které myšlenky, pasáže či odstavce.

Prostředky pro zvýraznění textu mohou být velmi rozmanité: např. podtrhávání graficky a barevně odlišnými čarami nebo používání různých *symbolů a značek* (otazníků, vykřičníků, šipek, křížků, závorek). Z hlediska reminiscence a znovuvybavení myšlenek již dříve studovaného díla jsou mimořádně účinné stručné záznamy vlastních kritických postřehů, komentářů a krátkých polemických úvah a doplňků čteného textu – tzv. **marginálie** (z lat. *margo*, 2. p. *marginis* = okraj), které zaznamenáváme na okraj textu. Je pochopitelné, že tyto poznámky můžeme vpisovat pouze a jen do publikací, které jsou naším osobním vlastnictvím.

5. Název a struktura odborné a vědecké práce

Vladimír Spousta

5.1	Cizelování názvu práce	69
5.2	Struktura odborné a vědecké práce	70
5.2.1	Struktura díla	70
5.2.2	Strukturování problematiky = konstruování osnovy díla	75
5.2.3	Příklady strukturování	77

5.1 Cizelování názvu práce

Název práce představuje v určitém slova smyslu její „vývěsní štít“, jehož úkolem není jen upoutat pozornost čtenářů a přilákat všechny potenciální zájemce, ale především podat základní informaci o obsahu díla. Musí proto splňovat několik požadavků.

Především by měl být:

- (1) *výstižný*, tzn. musí postihnout jádro, od něhož se pojednávána problematika odvíjí („ohnisko“ problému);
- (2) *terminologicky přesný*, plně respektující sémantickou náplň použitých termínů;
- (3) *jasný a jednoznačný*, aby ho čtenář nemohl interpretovat v jiném smyslu a jinak, než jak autor zamýšlel;
- (4) *slovně úsporný* – tedy stručný.

Rozhodnete-li se při promýšlení a hledání nejvhodnější formulace názvu své práce respektovat uvedená doporučení, pak vám k nim přidáváme ještě jedno (a poslední): postupujte podle následujícího algoritmu, a to v těchto krocích:

1. *Registrace* všech formulací, které vás napadnou. Čím více variant budete mít k dispozici, tím lépe (budete mít z čeho vybírat).
2. *Segregace* (vyloučení) nejméně vhodných formulací, tzn. těch, které nesplňují výše uvedená doporučení.
3. *Selekce* (výběr) z těch variant názvu, která doporučeným kritériím vyhovovala.

Příklad postupného „hledání“ nejvhodnějšího názvu:

- *Důsledky ovlivňování hodnotové orientace člověka současné doby masovými komunikačními médii*
- *Masová komunikační média a jejich vliv na hodnotovou orientaci člověka současné doby*
- *Vliv masmédií na hodnotovou orientaci člověka v současnosti*
- *Masmédia a hodnotová orientace člověka v současnosti*

Není žádnou vzácností, že autor první znění názvu práce v průběhu jejího literárního zpracovávání nebo až po jejím dokončení z nějakého důvodu odmítne (např. proto, že se mu zdá příliš mnohomluvný, ne zcela jednoznačný, nepřesný nebo nevýstižný) a název změní a přeformuluje. Děje se tak mnohdy z jednoho prostého důvodu: při práci na svém tématu autor postupně proniká do všech jeho zákoutí a nejjemnějších „záhybů“, získává hlubší povědomí o širších souvislostech, a je pak s to nahlížet pojednávanou problematiku i z jiných aspektů a z většího nadhledu.

5.2 Struktura odborné a vědecké práce

5.2.1 Struktura díla

Mimořádnou pozornost bezpochyby zasluhuje způsob, jakým autor pojednávanou problematiku rozvrhne. Na něm totiž vždy odvisí reálná možnost udržet logickou návaznost dílčích problémových okruhů, ale (a to je ještě důležitější) i možnost vytvořit *opěrný systém spisu* – jeho nosný skelet (kostru). Než začneme promýšlet definitivní podobu své práce a vytvářet její konstrukci, měli bychom v prvé řadě rozhodnout, která problematika bude tvořit „jádro“ práce (která problematika bude dominovat) a ve kterých partiích budou tyto klíčové otázky zpracovány. Protože tato stěžejní část práce bude pojednána nejdůkladněji a pravděpodobně i nejdetailněji (a tím i v relativně větším rozsahu), měly by být příslušné kapitoly ještě dále členěny na subkapitoly.

Kvalitně zpracovaná osnova musí respektovat *požadavky logického třídění, klasifikace příslušné vědní disciplíny a logické systemizace jejich pojmů*. Jen tehdy budeme moci jednotlivá data přeskupovat, diferencovat, třídít a hierarchizovat podle jejich významnosti, jen tak je budeme moci vzájemně koordinovat (přiřazovat v téže rovině významnosti), subordinovat (podřazovat), nepodstatné věci eliminovat nebo přesunout do poznámkového aparátu. Fakta a jednotlivé myšlenkové celky musí být tedy uspořádány tak, aby na sebe logicky navazovaly a tvořily systém, v němž nebude nic podstatného chybět: teprve pak se můžeme vyhnout nepříjemnostem pramenícím z chaotického míšení, při němž dochází k opakování, překrývání nebo dokonce vzájemnému vylučování myšlenek.

Jestliže již před prvním pracovním návrhem osnovy by měl mít autor alespoň hrubou představu o tom, jak a podle kterých kritérií bude své pojednání členit, pak při vytváření struktury spisu si musí ujasnit, *která hlediska členění uplatní*, která z nich mu budou sloužit pro výstavbu hlavní (opěrné) konstrukce díla (oddílů, hlavních kapitol) a podle kte-

rých bude osnovat text dílčích partií, např. subkapitol (případně v rámci těchto subkapitol ještě text jejich dalších částí). Nadto (vedle toho) se musí rozhodnout, v jakém hierarchickém uspořádání (v jakých úrovních významnosti, subordinace) bude jednotlivá hlediska členění uplatňovat. Pokud tak neučiní, vystavuje se riziku, že v téže rovině významnosti zkříží několik hledisek a z osnovy jeho spisu se stane hybrid, který bude čtenáři mást a orientaci v textu mu tím pochopitelně velmi ztíží. Znamená to tedy: jestliže si pro členění hlavních kapitol spisu (tzn. v 1. rovině významnosti) zvolíme určité hledisko, pak totéž hledisko už nemůžeme aplikovat při členění subkapitol, tedy ve 2., 3. (n -té) rovině významnosti. Jinými slovy: pro členění obsahu (textu) v každé nižší, subordinované úrovni je třeba volit jiné kritérium (z řeckého *kritérion* = sudidlo).

Promýšlení struktury budoucího díla patří k nejnáročnějším úkonům vědecké práce. Logická provázanost jednotlivých jejích částí také nejprůkazněji vypovídá o autorově rozhledu v dané oblasti a o jeho vědecké úrovni a odborných kvalitách. První její zárodky vznikají obvykle již při studiu literárních pramenů a shromažďování výzkumného materiálu, následně je pak propracovávána v průběhu literárního zpracování, kdy ji autor velmi často mění, některé partie vypouští, přesouvá nebo jiné do ní vsouvá. Definitivní podobu dotváří souběžně s dokončováním celé práce, někdy do ní zasahuje ještě při autorské korektuře.

Stanovit nějaký obecně platný (univerzální) model pro strukturaci vědecké práce nelze, protože celý soubor specializovaných činností souvisejících s její tvorbou má vysoce individualizovaný charakter, a to nejen z hlediska konkrétního tématu práce, ale též z hlediska jedinečnosti autorovy osobnosti a jeho tvůrčí invence a potence. Nicméně určitý obecně formulovaný návod pro sestavení struktury **vědecké práce výzkumného charakteru** stanovit lze.

Práce tohoto typu by měla obsahovat tyto části:

1. **Úvodní část** vytyčuje řešenou problematiku a uvádí ji do širšího vztahového rámce příslušného vědního oboru a do širších souvislostí vně i uvnitř jeho teoretického systému. V této vstupní části by měl autor zdůvodnit a především *jednoznačně formulovat cíl práce*, ale také nastínit problém v prizmatu interdisciplinárním a ozřejmit možné pohledy nejen hraničních, ale i příbuzných vědních disciplín. Měl by se snažit „*posílit nové formy vědeckovýzkumné práce překonáním disciplinárních bariér, nalezením vhodné symbiózy mezi disciplinárním, interdisciplinárním a transdisciplinárním pojetím, transferem poznatků a metodických postupů ze zahraničí*“ (Berka, s. 68). Úvod má vycházet

z historického vývoje problému, ale současně ukázat i na společenskou potřebnost a aktuálnost řešení. Teoreticky pevné „podloží“ práce, její „ukotvení“ je nutnou podmínkou pevnosti celé její struktury. Tak jako si architekt (stavitel) nedovolí zahájit práce na stavbě domu bez projektové dokumentace, geodetického zaměření a znalosti vlastností použitých materiálů a technologií, nemůže ani autor odborné či vědecké práce vpadnout hned *in medias res* (k jádru věci, k problému), aniž by vzal v potaz jeho teoretické pozadí.

2. část je věnována popisu a **diskusi o dosažené úrovni a stavu současného (dosavadního) řešení a poznání** daného problému ve světle jeho literárního zpracování. Rozhodně by se autor neměl snažit odbyť tuto diskusi konstatováním, že sledovaný problém ještě nikdo nikdy neřešil. Vystavuje se tak riziku, že bude takovéto jeho prohlášení interpretováno jako přiznání, že o řešení problematiky nic neví. Na základě podrobného studia literatury jsou v přehledu uvedeny užité metody výzkumné práce, způsoby řešení a hlavně výsledky výzkumů, k nimž jednotliví autoři dospěli. V návaznosti na prezentaci již publikovaných poznatků o sledovaném problému by měl autor **operacionalizovat základní pojmy**, jichž bude užívat, tzn. definovat je, zdůvodnit jejich užívání a zřetelně vymezit jejich sémantický obsah i rozsah. Mimořádně naléhavý je tento požadavek tehdy, jestliže se při studiu literatury setkal s nejednotným a rozdílným chápáním a interpretací jejich významové náplně.

V 3. části by měl autor **operacionalizovat předmět zkoumání**, ozřejmit (případně definovat) **pojmy**, s jejichž pomocí bude o problému pojednávat, formulovat vlastní **pracovní hypotézy** ve vztahu k cílům výzkumu a popsat metody, které má v úmyslu při zkoumání problému použít. V této kapitole by měly být citovány i konkrétní otázky výzkumného šetření včetně zhodnocení dosavadních předpokladů. Autor by měl jednoznačně formulovat nejen *co* bude zkoumat, ale také *jak* a *kde*, v jakém prostředí bude jev zkoumán. Stručně řečeno: autor zde podává *návrh a zdůvodnění metodiky empirického zkoumání*.

4. část obsahuje **popis vlastního zkoumání a metodiku zpracování výsledků výzkumu**. Autor v ní charakterizuje soubor zkoumaných jevů, použité metody interpretace získaných dat a jejich statistické zpracování.

V 5. části **analyzuje výsledky vlastního výzkumu** a hodnotí je na základě konfrontace s výchozími pracovními hypotézami, s výsledky výzkumů jiných autorů i s jinými souvisejícími (prověřenými) fakty. Těžiště této části spočívá ve vědecké diskusi.

6. Poslední partie práce má **závěrečný charakter**. Obvykle ve stručnosti shrnuje výsledky výzkumu a poznatky, k nimž autor při analýze dílčích problémových okruhů dospěl. Závěrečná kapitola by však neměla být pouhým mechanickým shrnutím nebo opakováním tezí řešeného problému, ale měla by zřetelně vyjádřit vztah mezi zjištěnými výsledky a výchozími hypotézami, což znamená, že buďto musí hypotézy potvrdit, nebo vyvrátit, nebo korigovat (tzn. doplnit a zpřesnit). V této diskusi by měl autor také zřetelně vyjádřit, v čem spočívá přínosnost jím řešeného projektu pro teorii a praxi daného oboru, a to s přihlédnutím jak k hledisku obsahovému, tak i metodologickému. Musí se snažit formulovat odpovědi na výzkumné otázky co nejpřesněji a co nejsrozumitelněji, protože právě v této fázi jeho práce se nejprůkazněji odráží úroveň jeho odbornosti i schopnosti zkoumané jevy analyzovat, zobecňovat, usuzovat, postihovat jejich podstatu a o problému uvažovat. Formulační jasnost spolu s logickou utříděností a myšlenkovou návazností patří mezi nejdůležitější vyžadované (a na druhé straně i oceňované) atributy vědecké práce. Závěry tedy nemají být zahaleny v mnohomluvných a obsáhlých literárních projevech (tedy něco na způsob slohového cvičení), ale pozornost musí autor soustředit na prezentaci vlastního originálního přínosu v rámci daného vědního oboru. Měly by podat celkové resumé spolu s nástinem příštích možných výzkumů, které by na provedený výzkum navazovaly a prohlubovaly poznání zkoumaného jevu – mají tedy mít i *prognostickou dimenzi*.

Význam závěru (tedy konečné partie díla) ve vztahu k práci jako celku postihují zkušení autoři – naši předchůdci – sentencí v latinském jazyce: *finis coronat opus* (konec korunuje dílo). Každý autor by ji měl mít na mysli též se zřetelem k těm, kdož budou jeho práci posuzovat (lektoři, recenzenti). Obecně jsou respektována následující kritéria hodnocení vědecké práce (blíže viz Švec, Š., 1998, s. 82 an.):

- a) společenská významnost díla,
- b) původnost (novost, originalita) vědeckého přínosu,
- c) kontrolovatelnost metodických postupů a dosažených výsledků,
- d) složitost a pracnost řešení dané problematiky,
- e) aplikovatelnost dosažených výsledků (praktická využitelnost):

7. Každou seriózní, vědecky fundovanou práci musí provázet **seznam použité literatury**, a to se všemi bibliografickými náležitostmi. Seznam musí (a to bezpodmínečně) obsahovat *všechny prameny, které autor použil*. Absence nebo zatajení jakéhokoli v práci použitého materiálu je z hlediska etiky vědecké práce posuzováno jako hrubý prohřešek. Na druhé straně je nepřipustné uvádět v seznamu použité literatury pra-

meny, se kterými autor nepracoval (tzn. nevyužil je) nebo se dokonce s nimi ani důkladněji neseznámil. Stejně tak (jako eticky neakceptovatelné) je odbornou veřejností vnímáno počínání autora, který do seznamu literatury zařadí své již publikované práce, z nichž netěžil nebo které s tématem práce (tedy obsahově) nesouvisí. Odsoudit je třeba též, uvádí-li v seznamu literatury práce *nepublikované* (např. referáty, rukopisy nebo texty do tisku sice zadané, ale dosud nepublikované).

Pro řazení použité literatury nejsou stanovena žádná obecně závazná pravidla. Obsahuje-li seznam větší počet záznamů, pak je vhodné (s ohledem na čtenáře) rozčlenit veškerý pramenný materiál podle určitého hlediska a grupovat jej do několika skupin. Např. podle kritéria bibliografického je možné toto seskupení:

1. monografické publikace,
2. seriálové publikace (časopisy, noviny),
3. část monografické publikace,
4. příspěvek do monografické publikace (sborníku),
5. článek v seriálové publikaci (v časopise, novinách).

U článků má autor povinnost uvést jeho autora a plné (nekrácené) znění názvu článku, nikoli tedy pouze název a ročník časopisu, v němž byl použitý článek publikován (takový údaj nemá dostatečnou identifikační hodnotu). V každé z uvedených skupin se záznamy řadí podle abecedy, tzn. podle prvního prvku:

tím je buď (a) primární odpovědnost, tj. *příjmení a křestní jméno autora*, vedoucího autorského týmu či redaktora (pořadatele), nebo (b) *název příslušného literárního pramene*.

Dokumenty a jiné prameny (např. výzkumné zprávy, záznamy přednášek) řadíme rovněž abecedně, a to podle jejich názvu.

8. Abychom posílili věrohodnost použitých výzkumných metod a prezentovaných výsledků (a v neposlední řadě i v zájmu posílení názornosti), doporučuje se připojit k práci jako přílohu **dokumentační materiál** (ovšem pouze ve výběru). Přílohy musí vždy korespondovat s textem; pokud se v něm na ně neodvoláváme, pak takové přílohy ztrácejí funkčnost, a tím i právo být do práce zařazeny. Přílohy mají však i funkci ilustrační, a mohou tedy do nich být začleněny ilustrativní materiály různého druhu (pak ovšem usilujeme o to, abychom k prezentaci vybrali pouze několik typických ukázek).

Do příloh lze z textu přeradit to, co jej nadměrně zatěžuje, činí jej nepřehledným nebo není pro analýzu a interpretaci výzkumného materiálu nezbytné. Čtenář je jimi detailněji informován jak o výsledcích autorova vědeckého usilování, tak i o jeho pracovním postupu

(např. o užitých výzkumných metodách, technikách a prostředcích) a podmínkách, okolnostech a situacích, za nichž byla práce dokončena. Jako příloha se k práci připojují např. rozsáhlejší statistické výpočty a jiné přehledy, grafy, tabulky, originály použitých dotazníků, záznamy rozhovorů s respondenty, autentické ukázky žákovských prací, plán výzkumného projektu, různé dokumenty apod. Řadíme je postupně v tom sledu, jak se v textu na ně odvoláváme. Proto mají být průběžně číslované. Nikdy se však nesnažíme do příloh zařadit vše, čím text „přetéká“ a co se do něj nevešlo. Doporučení typografického charakteru najdete v kapitole 9 *Typografická úprava odborné a vědecké práce* (9.1 Rozvržení textu a označování jeho částí).

9. Mimo vlastní text je možno umístit tzv. **poznámkový aparát**. Uvádějí se do něj odkazy na literaturu, rozsáhlejší citace, různé dodatky a vysvětlivky k vlastnímu textu, které mají jen okrajový význam nebo které by rušily souvislost textu a čtenářovu pozornost zbytečně rozptylovaly. Na jednotlivé položky poznámkového aparátu odkazujeme v textu čísla, pod kterými jsou v něm uvedeny. Číslovány by měly být průběžně v textu celé práce a vztahovat se k celku, nikoli k jednotlivým kapitolám.

10. Každá vědecká (ale i odborná) práce by měla být ukončena přehledným shrnutím stěžejních, klíčových (nosných) myšlenek práce a zrekapitulováním toho, v čem autor spatřuje těžiště jejího přínosu pro příslušný vědní obor – tzv. **resumé** (čti *rezymé*, nesklonné) neboli souhrnem (z franc. *résumé* = co je shrnuto). Pokud není text publikován v některém ze světových jazyků, doporučujeme za resumé v českém jazyce připojit též jeho překlad minimálně v jednom světovém jazyce (v anglickém, německém, francouzském či ruském).

5.2.2 Strukturování problematiky = konstruování osnovy díla

Jaká hlediska je možno při strukturování problematiky a hledání logické návaznosti a posloupnosti jednotlivých částí spisu uplatnit? Vzhledem k různorodosti vědních oborů a obrovskému rozsahu tematického spektra, z jehož okruhu autor své téma vyjímá, můžeme nabídnout k výběru jen několik nejobecněji formulovaných kritérií, a to pouze pro „hrubé“ členění, tzn. v 1. úrovni významnosti; např. **hledisko** (míry, rozsahu, významu, logické posloupnosti):

- (1) chronologické (historické),
- (2) obecnosti/specifičnosti pojednávaných entit,
- (3) teoretické/praktické závažnosti předkládaných závěrů,

- (4) metodologické náročnosti provedeního výzkumu,
- (5) technologické či metodické náročnosti,
- (6) praktické dostupnosti a využitelnosti prezentovaných výsledků výzkumu,
- (7) teoretické relevantnosti výsledků experimentu či výzkumu,
- (8) empirické ověřenosti jevů.

Jako příkladu použijeme konstrukci osnovy díla podle hlediska 2 (*obecnost/specifičnost pojednáváných entit*), kdy pro větší názornost vycházíme z analogie s výstavbou filmového obrazu. Např. autor scénáře (a následně pak režisér a kameraman) předkládá divákovi obraz sledovaného objektu nejdříve v jeho přirozeném prostředí a ve vztahu k okolí (k předmětům, které ho obklopují, k osobám, s nimiž komunikuje apod.). Pro tento záměr kameraman obvykle zvolí záběr zvaný *velký celek* (VC), kterým snímá realitu v širokém rozpětí nebo z vysokého nadhledu (např. učitel před svými žáky ve třídě, celkový pohled na město). Obdobně i autor vědecké práce „mapuje“ v její 1. kapitole širší teoretické (historické, filozofické) zázemí problematiky, sleduje souvislosti s problémy příbuznými (obdobnými) nebo nahlíží své téma interdisciplinární optikou, tzn. že reflektuje pojednáváný problém pod zorným úhlem několika příbuzných, hraničních nebo pomocných vědních oborů.

Jestliže oko kamery zaostří svůj pohled pouze na objekt svého zájmu (např. na postavu učitele, na centrum města) a vše ostatní pomine, pak jde o filmový záběr zvaný *celek*. V našem srovnání to znamená, že autor separuje pojednávanou problematiku, oprostuje ji od věcí podružných a osamostatňuje ji. Jinými slovy: *zužuje* – tak jako objektiv filmové kamery – *zorný úhel svého pohledu*, což jemu (i kameře) umožní „ostřejší“, jasnější vidění. Čtenáři (divákovi) ukazují, co je předmětem jejich zájmu, zainteresovávají ho a vtahují do dění.

Jakmile se kameraman rozhodne, že bude v záběru jen část učitelovy postavy či architektonicky pozoruhodný dům historického centra (např. obličejová část hlavy, průčelí jednoho domu), pak divákovi naznačuje, kde se bude něco dít (filmaři hovoří o *detailu*). Podobně postupuje i autor vědeckého spisu, když opět (a ještě více) *zužuje* zorné pole svého pojednání a koncentruje čtenářovu pozornost na **jádro problematiky**. Tyto kapitoly (spolu s kapitolami koncipovanými v paralele s následujícím druhem filmového záběru) zaujímají ve spisu obvykle dominantní postavení.

Nejdůkladněji a nejdětalněji bývají pak zpracovány části práce na ně navazující, v nichž autor v maximální možné míře využívá svého

tvůrčího potenciálu a přináší výsledky vlastní (např. výzkumné) práce a přispívá tak k teoretickému rozvoji svého oboru. Určitou paralelu pro toto pojetí problematiky lze spatřovat ve filmovém záběru, který bývá divácky velmi působivý (tzv. *velký detail*), kdy je objektiv zaostřen pouze na část toho, co bylo v záběru předchozím. Zůstaneme-li při srovnávání s prací filmařů u téhož objektu, pak je to obdoba situace, kdy se kamera zahledí např. do oka učitele a diváka informuje o aktuálním hnutí jeho mysli (nebo na dekorativní výtvarný prvek fasády domu, aby probudil divákův zájem). V práci vědecké to bývají často ty partie, které nás jako čtenáře zaujmou cele, protože **otevírají nové, originální pohledy**.

Vnitřní uspořádání práce a její členění je externě vyjádřeno **tituly jednotlivých oddílů, kapitol, podkapitol, paragrafů** nebo i jejich částí.

Jak lze formálně označit jednotlivé části (kapitoly) díla?

1. Nejčastěji pomocí *číselných symbolů* (arabských či římských číslic), které umožňují v desetinném třídění členitější a jemnější diferenciaci textu:

v prvé rovině významnosti: 1., 2., 3. atd. nebo I., II., V., IX.,

ve druhé rovině významnosti (v úrovni první subordinace): 1.1, 1.2, 1.3; 2.1, 2.2; 3.1, 3.2 atd. nebo I.1, I.2, III.1, III.2, VII.1,

ve třetí rovině významnosti (na úrovni druhé subordinace): např. 1.1.1, 1.1.2, 1.1.3; 2.1.1, 2.1.2; 2.2.1, 2.2.2 nebo I.1.1, I.1.2, IV.2.1, IV.2.5 atd.

2. Méně oblíbená je *kombinace číselných a písmenných symbolů*: 1.A, 1.a, 2.b nebo A) 1, A) 2, B) 1, B) 2, která též umožňuje vyjádřit subordinaci dalších oddílů textu.

3. Nejméně frekventovaný (v současné době) je způsob využívající pouze *písmenných symbolů* – velkých a malých písmen: A, B, C; a, b, c atd., někdy ještě s využitím kombinací různých velikostí nebo typů písma: A, B, A, B, a, b apod.

5.2.3 Příklady strukturování

A) Příklad strukturování problematiky ve 2 úrovních (v jedné rovině subordinace):

MAŇÁK, J. *Rozvoj aktivity, samostatnosti a tvořivosti žáků*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1998.

OBSAH

Předmluva

Úvod

- 1. Vymezení problematiky**
    - 1.1 Aktivita – samostatnost – tvořivost ve struktuře osobnosti
    - 1.2 Aktivita, samostatnost a tvořivost jako pedagogický problém
  - 2. Poučení z minulosti**
    - 2.1 J. A. Komenský
    - 2.2 J. J. Rousseau
    - 2.3 L. N. Tolstoj
    - 2.4 J. Deweye
    - 2.5 Snahy o školu činnou a pracovní
  - 3. Aktivita**
    - 3.1 Pojem aktivity ve výchovně-vzdělávacím procesu
    - 3.2 Projevy aktivity
    - 3.3 Aktivizace žáků
  - 4. Samostatnost**
    - 4.1 Pojetí samostatné práce žáků
    - 4.2 Realizace samostatné práce žáků
    - 4.3 Druhy a stupně samostatné práce žáků
    - 4.4 Metodické otázky samostatné práce žáků
  - 5. Tvořivost**
    - 5.1 Podstata tvořivosti (kreativity)
    - 5.2 Strukturní prvky tvořivosti
    - 5.3 Tvořivý proces
    - 5.4 Úrovně tvořivosti
  - 6. Tvořivý žák**
    - 6.1 Projevy tvořivého žáka
    - 6.2 Identifikace tvořivého žáka
  - 7. Tvořivý učitel**
    - 7.1 Osobnost tvořivého učitele
    - 7.2 Tvořivost v práci učitele
  - 8. Spolupráce školy a rodiny při rozvoji samostatné a tvořivé osobnosti**
  - 9. Výchova k samostatnosti a tvořivosti**
    - 9.1 Faktory podporující a brzdící samostatnost a tvořivost žáků
    - 9.2 Metody rozvíjející samostatnost a tvořivost
  - 10. Tvořivá škola**
- Věcný rejstřík
Seznam literatury
Zusammenfassung
Summary

B) Příklad strukturování problematiky ve 3 úrovních (ve 2 rovinách subordonace):

SPOUSTA, V. *Integrace základních druhů umění ve výchově*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1997.

OBSAH

Předmluva

- 1. Úvodní slovo**
- 2. Interdisciplinarita a mezipředmětové vztahy**
  - 2.1 Filozofické aspekty mezipředmětových vztahů
  - 2.2 Terminologické dispozice
  - 2.3 Mezipředmětové vztahy jako pedagogický problém
- 3. Zrak a sluch jako základní receptory umění**
- 4. Hudba, slovesné a výtvarné umění**
  - 4.1 Hudba a slovesné umění
  - 4.2 Hudba a výtvarné umění
- 5. Umělecké podvojnosti a potrojnosti hudebních skladatelů**
  - 5.1 Josef Bohuslav Foerster – spisovatel a malíř
  - 5.2 Literární a výtvarné dispozice Leoše Janáčka
- 6. Stylové příbuznosti základních uměleckých druhů**
  - 6.1 Gotika ve výtvarném, hudebním a literárním umění
  - 6.2 Baroko ve výtvarném a hudebním umění
  - 6.3 Realismus ve výtvarném a literárním umění
  - 6.4 Naturalismus ve výtvarném a literárním umění
  - 6.5 Romantismus ve výtvarném, hudebním a literárním umění
  - 6.6 Impresionismus ve výtvarném, hudebním a literárním umění
  - 6.7 Symbolismus ve výtvarném a literárním umění
  - 6.8 Expresionismus ve výtvarném, hudebním a literárním umění
  - 6.9 Surrealismus ve výtvarném a literárním umění
  - 6.10 Futurismus ve výtvarném a literárním umění
  - 6.11 Dadaismus ve výtvarném a literárním umění
- 7. Koordinace a integrace umění ve výchově**
  - 7.1 Podstata koordinace v uměnovýchovném procesu
  - 7.2 Koordinace a integrace učiva uměnovýchovných předmětů
  - 7.3 Integrace základních druhů umění jako prostředek intenzifikace výchovy uměním
  - 7.4 Klasifikace vztahů mezi základními druhy umění
    - 7.4.1 *Základní typy inspiračních zdrojů umění*
    - 7.4.2 *Tabulované přehledy hudebních, literárních a výtvarných děl*

7.5 Současný stav koordinace a integrace základních uměleckých druhů v uměnovýchovných předmětech

7.5.1 Metodologie výzkumu

7.5.2 Analýza zjištěných dat a diskuse

7.5.3 Výsledky výzkumu

8. Metodické aspekty koordinace a integrace základních druhů umění

8.1 Teoretická východiska a souvislosti

8.2 Kritéria výběru uměleckých děl pro estetickovýchovné účely

8.3 Umělecká díla komponovaná na principu integrace základních druhů umění

8.4 Zázračná muzika v předškolní výchově

8.4.1 Reisel – Janeček – Letňan: Zázračná muzika

8.4.2 Výchovné využití Zázračné muziky

8.5 Hudební pohádka Péťa a vlk

8.5.1 Prokofjev – Trnka: Péťa a vlk

8.5.2 Pohádka Péťa a vlk ve výchově

8.5.3 Metodický postup při výchovné exploataci pohádky

8.5.4 Pedagogické rezultáty

Závěry

Doslov

Poznámky

Dokumentace (přílohy)

I. Dotazník pro učitele hudební výchovy

II. Dotazník pro učitele českého jazyka a literatury

III. Dotazník pro učitele výtvarné výchovy

IV. Záznam rozhovoru učitele se žáky

Literatura

1. Monografie

2. Sborníkové studie

3. Časopisecké statě

Jmenný rejstřík

Résumé

Zusammenfassung

Summary

Inhalt

Contents

6. Prezentace výsledků výzkumného šetření

Josef Maňák

6.1	Charakter odborné a vědecké práce	81
6.2	Plán pro zpracování údajů	82
6.3	Popis výzkumného postupu, hypotéz a proměnných	83
6.4	Zpracování výsledků zkoumání	85
6.4.1	Měření pedagogických jevů	85
6.4.2	Tabulace shromážděných údajů	86
6.4.3	Grafické znázorňování	87
6.4.4	Přílohy	94

6.1 Charakter odborné a vědecké práce

Významnou etapou písemného elaborátu je **promyšlení a zpracování všeho materiálu** (tj. myšlenek, informací, faktů, konkrétních výsledků zkoumání, zkušeností apod.), který jsme ke sledovanému tématu shromáždili. Důležité je uvědomit si, že zatím jde skutečně jen o materiál, byť nepostradatelný a naprosto nezbytný pro naplnění našeho záměru, který je třeba *usoustavit, utřídit, strukturovat, ale hlavně formulovat* v obecně srozumitelné, tj. jazykové a názorné formě tak, aby byl sdělný a přístupný. Právě tento přechod od neuspořádaných údajů, dat, domněnek a předběžných závěrů k logicky konzistentní, systémově pojaté, smysluplné a zdůvodněné výpovědi představuje obvykle značnou potíž pro autora odborné a vědecké práce, neboť jejím charakteristickým rysem je *přesnost, jasnost a jednoznačnost sdělení*. Tuto fázi, vyznačující se tápáním, nejistotou a hledáním, završuje formulace problému, čímž se autor osvobozuje od napětí, což se projevuje v nacházení adekvátních výrazových prostředků.

Podle cíle, který autor ve své práci sleduje, může hlavně jít o zpracování empirických údajů, o historický přehled vývoje nějakého jevu nebo převážně o teoretickou úvahu, která se opírá o předchozí zobecnění faktů. Nejčastěji se však tyto přístupy k sledované zájmové oblasti kombinují a prolínají, poměr jednotlivých pohledů na danou problematiku může být ovšem značně nerovnoměrný s převahou některého z uvedených přístupů. V každém případě se na prezentaci výsledků myšlenkových pochodů nebo závěrů z empirických šetření kladou vysoké nároky.

Jde-li o **teoretické pojednání** o aktuální otázce, o úvahu nad závažnými problémy, o analýzu historických fenoménů nebo o kritické posouzení myslitelského odkazu významné osobnosti apod., platí pro